

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА КУЛТУРЕ МИРА

Проф. др Момчило Сакан,
Независни универзитет Бања Лука

*„Делај тако да човечанство у твојој личности
и у личности другога увек буде циљ,
а никако средство.“*

Кант

Сажетак

Основни повод за израду овог чланка је расправа о култури мира на Високом форуму Уједињених нација 6. септембра ове године на коме су узели учешћа и актуелни председник Генералне скупштине Организације уједињених нација Вук Јеремић и Патријарх српски Иринеј. Мотиви су, међутим, много дубљи и актуелнији. Они су у непосредној вези са бруталношћу рата и благодетима мира који су у овом раду јасно предочени. Последице рата: људске губитке, разарања, беду, невоље и трауме осетили су и народи на овим просторима – просторима бивше СФРЈ. Благодети мира су делимично захваћене, али је порука веома снажна – да рата никада више не буде.

Кључне речи: Култура мира, последице рата, вредности мира и културе мира, трагање за културом мира.

Summary

The main reason for making this article is a discussion of the culture of peace in the forum of the United Nations 6 September of the year in which they took part, and the current president of the General Assembly of the United Nations Vuk Jeremic, Serbian Patriarch Irenaeus. The motives, however, are much deeper and more current. They are directly related to the brutality of war and the blessings of peace in this paper clearly. The consequences of war: loss of life, destruction, misery, distress and trauma experienced and the people in this area - the former Yugoslavia. Benefits of peace are partially affected, but the message was very strong - if the war had gone.

Keywords: Culture of Peace, Consequences of War, the values of peace and culture of peace, the pursuit of a culture of peace.

УВОД

Постоје бројни разлози који иду у прилог актуелизацији и ревитализацији културе мира. Пре свега, без мира и културе мира, нема ни културног стваралаштва, ни креативности, ни слободног испољавања људи уопште. Култура мира је, данас, централна тема бројних међународних организација и научних скупова. Поред осталог, постоји и резолуција Генералне скупштине Уједињених нација о култури мира према којој је 2000. година проглашена Међународном годином културе мира, а прва деценија овог века – Међународном деценијом културе мира. О култури мира је расправљано и на Високом форуму Уједињених нација 6. септембра ове године на коме су узели учешћа високи представници скоро свих земаља чланица.

Поред осталих на скупу о ревитализацији културе мира узели су учешће и актуелни председник Генералне скупштине Организације уједињених нација Вук Јеремић и Патријарх српски Иринеј који су светском јавном мњењу послали снажне поруке о потреби културног дијалога и очувања мира у човеку, између појединаца, друштвених група, народа и држава. Те поруке нарочито долазе до изражаја у актуелном времену када је рат постао реална стварност у свим деловима света, а нарочито на северу Африке, Блиском истоку, Авганистану, Сирији... Постоје такође и латентне опасности да се рат прошири и на просторе Ирана, Закавказја и далеког истока. То су, дакле, основни мотиви поновне актуелизације мира, али постоје и бројни други. За ову анализу, међутим, најзначајније је да се укаже на угроженост људи као живих бића, појаву агресије и агресивног понашања, бруталност рата и значај мира уопште и за културно стваралаштво посебно.

1. Угроженост људи

*„Историја човека и човечанства је у ствари историја ратова,
а срећне стране у њој остали су празни листови.“*

Хегел

Човеку као једином живом бићу обдареном разумом прете бројна угрожавања која се најчешће класификују на природна и друштвена (она која је сам он створио).

Када је *природа извор угрожавања* реч је о несвесној активности, без обзира на чињенице да то појединци и поједине религије тумаче као дар Бога, Божју казну, Божју промисао и слично. Њено битно својство је неумитност, силовитост и релативна непредвидљивост. Она не познаје никакве границе – на територији, у полу, језику, вери, раси, политичком уверењу, државном или локалном оквиру, имовном стању, знању или незнању, власти или подаништву и слично. Катастрофалне последице ветра, воде, кретања тла и појаве вулкана добро су познате човечанству. Оне нису само непосредне већ и посредне које настају услед промене конфигурације земљишта и његовог геолошког састава, промена флоре и фауне, микро и макро климе, разних загађења изазваних рушењем хемијских и других постројења, као и других пропратних појава које неповољно утичу на људе и људске заједнице. Природно угрожавање је, без сумње, нанело огромне штете које се исказују бројем оних који су изгубили животе и здравље, имовину и егзистенцију и бројем уништених насеља, оштећених комуникација, привредних и других објеката, али и биљног и животињског света.

Друштвена угрожавања, за разлику од природних, потичу од различитих извора (људи појединачно, групе људи, заједница, организација, институција и других делова друштва). Људи и људска друштва у процесу експлоатације природе и прилагођавања својим потребама, свесно или несвесно, уништавају неке врсте живота и тако нарушавају природну равнотежу, односно закон природе, прекидају ланац исхране и изазивају промене климе и квалитета земље, воде и ваздуха. Они тако мењају природно окружење које може водити тренутном и трајном побољшању, али и погоршању њихове безбедности. То деловање, међутим, може и

посредно утицати на безбедност људи и људских скупина, али и на целокупан живот на Земљи. Људи су, такође, успели да усаврше постојеће и произведу нове врсте биљака и животиња које су веома значајне у ланцу исхране и побољшања услова живота. У целокупном том процесу утицаја на природу човек је развијао и самог себе што је значајно допринело његовом менталном развоју и радикалном разликовању од других живих бића на Земљи. Човек је, утичући на природу, битно допринео и повећању степена сопствене угрожености и угрожености живота на Земљи уопште. Тако је, на пример, стварање повољнијих услова за живот утицало и на повећање броја становника, а то даље доводи до бројних загађења и болести, као и до повећане потрошње животних намирница и извора енергије.

Човечанству, дакле, прете многе последице од природног и друштвеног угрожавања, али постоје и она која су комбинована која се дешавају неповољним утицајем човека на природу (земљу, воду и ваздух). Очекивало се да ће 20. век, век највећег прогреса донети свима срећу, али је стање обрнуто. Резултати истраживања Уједињених нација показују следеће: „уништена је половина светских обрадивих површина, 50 одсто светских шума, 80 одсто пашњака, 40 одсто површине Земље трпело је због дегенерације тла, а уништено је 70 одсто морских извора рибе. А, Том Хартман, у предговору за своју књигу Последњи дани планете Земље, каже: „У задњих 24 сата уништено је више од 100.000 хектара тропских шума. Пуних 13 милиона тона отровних хемикалија испуштено је у нашу животну средину. Више од 45.000 људи је умрло од глади, од којих је 38.000 деце; више од 130 врста биљака и животиња изумрло је деловањем човека. И све то у задњих 24 сата“.¹ Ако се свему томе додају и стотине милиона људских живота побијених у ратовима и логорима онда постаје сасвим јасно које опасности прете човечанству у његовој планети Земљи.

Наведене опасности нарочито долазе до изражаја у ратним условима, у ситуацијама када људи нису у могућности да редовно комуницирају, да сарађују и да решавају свакодневне проблеме које природа и друштвено окружење доносе. Отуда и идеја да се у даљем тексту укаже на појаве агресије конфликта и сукоба, затим на бруталности рата и предности мира као феномена коме тежи читаво човечанство – нарочито политичка гарнитура на власти, чак и у опозицији, која треба да брине о сигурности и просперитету људи и да сноси последице неразумних одлука и практичних поступака.

2. Агресија у општем смислу, конфликт, насиље, спор и сукоб

„Нема лепоте, ако у њој лежи човекова кривица.

Нема истине, која ту кривицу заобилази.

Нема доброте, која је омогућава.“

Тадеуш Боровски

Под агресијом, у најширем смислу, подразумева се активност коју реализују појединци, друштвене групе, државе и други субјекти у међународној заједници са намером да повреду дуге људе, групе људи, државе и друге субјекте. Конкретније

¹ <http://www.pecat.co.rs/2011/12/ubrzanje-istorije-i-tacka-omega/>

речено, то је понашање које карактерише контакт и комуникација са другим људима силом. Изражава се директно путем вербалних, физичких или комбинованих напада или индиректно кроз компензацију или индиректну агресију. Тако схваћена агресија има веома широко значење и обухвата целокупно подручје човечијег деловања – од психолошке сфере, преко економије, идеологије и других, до оружане агресије, односно незаконитог прибегавања оружаном насиљу и неизазваном нападу на људе и државе. Она се, такође, може појавити на свим местима живота и рада људи у: породици, образовним и другим институцијама, радним организацијама и другим институцијама и заједницама. Она је супротна миру и односи се првенствено на насиље и рат. Она је, међутим, за ову анализу веома значајна са аспекта њеног комплексног сагледавања и изналагања могућности њене контроле, сузбијања и евентуалне елиминације.

О агресији уопште и склоности човека агресивном понашању постоје различите теорије али ни једна не доказује да је она урођена појава.² Претпоставља се да људска бића, аналогно животињском свету, не поседују агресивни инстинкт. Истина је да постоји насиље између људи, али човек највероватније није природно суров. Постоји биолошко наслеђе суровости која је неопходна да би се ухватио или уловио плен. Између агресије и лова, међутим, постоји веома битна разлика. У лову људи убијају животиње да би обезбедили храну и то није агресија. Агресија је само онда ако се насиље спроводи над припадницима исте врсте – у конкретном случају над људима.

Познато је да су људска бића по природи нежна, пажљива једна према другима и спремна на сарадњу. Такође је познато да људи у одређеним ситуацијама могу бити зли, грабежљиви, користољубиви и деструктивни, али то, истовремено, не значи да су те особине урођене. Људи су веома комплексна жива бића и не поступају у свим ситуацијама на исти начин. Уопштено посматрано, њихова испољавања су веома различита и то се не може подвести само под једну карактерну особину.

Одређене фрустрације код људи, без сумње, изазивају агресивно понашање, али сви људи на њих не реагују на исти начин. Оно што је за некога извор фрустрације и што делује узнемирујуће, за другог је то сасвим уобичајена појава на коју уопште не реагује или га чак и смирује. Једни, на пример, воле да слушају оперу или гледају фудбалску утакмицу и они у томе уживају, а друге то не интересује, па чак и фрустрира. Такође постоје бројни ограничавајући фактори који агресивно понашање ометају и спречавају. Могуће је, на пример, да одређени извор фрустрације произведе агресивно понашање појединаца или одређених друштвених група, али су бројни морални, законски и други елементи који спречавају да она прерасте у општу појаву.

Слично наведеним друштвеним вредностима људи се, међутим, уче и агресивном понашању. За војника је, на пример, убијање људи нормално занимање, нарочито у току усвајања осталих вештина које се односе на вођење борбених дејстава. Тај процес је нарочито олакшан у садашњим условима – условима

² Детаљније о томе може се видети у: Сакан, М: Студије мира, НУБЛ, Бања Лука, 2008, стр. 51-62..

употребе савремених система оружја која омогућавају убијање на великим даљинама. Пилоти, на пример, визуелно не виде противнички авион или било који други објект дејства на земљи и у ваздушном простору. Њихов посао „убијања“ се своди на посматрање инструмент табле и притисак на одговарајуће дугме за лансирање или откачивање убојних средстава. Команданти, данас, нису у првим борбеним редовима, а кабинети министара одбране се не разликују од кабинета других министара. У њима се не виде никакви трагови убијања и насиља. Чак и научници који су радили на развоју савремених технологија нису били заинтересовани за рат и убијање људи. Они су се бавили истраживањем које се, у принципу, не разликује од било ког другог истраживања, на пример, у пољопривреди или трагању за спасоносним медикаментима. Ако се свему томе дода и обавеза учесника у рату да извршавају наређења претпостављених онда је цео тај процес једноставније објаснити и разумети. Наведени ставови, такође иду у прилог чињеницама са се агресивно понашање може контролисати и преусмерити у мирољубиве сврхе.

О **конфлику** постоје различити ставови филозофа, методолога и научника у области насиља и мира. Једни сматрају да су идентични сукобима и да су то синоними, а други – да се конфликт битно разликује од сукоба. Без детаљније анализе тих ставова и покушаја да се проблем реши, у овом делу се полази од тога да је конфликт врста друштвеног односа и појава која стоји између мира и насиља. Конфликт је, дакле, *свака ситуација у којој су се две или више особа или група људи суочиле са чињеницом да имају различите потребе, жеље, интересе, очекивања и ставове, који се наизглед не могу ускладити*. Конфликти могу бити у: човеку и између људи, емоционалној сфери, организацијама и између њих, комуникацији, окружењу, друштву, идеологији, дипломатији, економији, војсци, религији и слично.

Конфликтом су се бавили бројни теоретичари, али је Јохан Галтунг најпознатији.³ Он је конструисао троугао назван његовим именом (Галтунгов троугао) са три кључне тачке обележене са **ПОН** – понашање, **П** – противречност која настаје када постоје две стране са два супротна циља и **С** – ставови. Овај троугао се може назвати и кругом у коме се конфликт креће.

Конфликти се најчешће класификују према начину испољавања на латентне(прикривене) и манифестне (отворене).⁴ Латентни или потајни конфликт није јасно споља видљив, али га је битно препознати и решавати. Манифестни или

³ **Јохан Галтунг** је чувени норвешки математичар и социолог и изразити борац за мир . Оснивач модерних Студија мира. Члан је саветодавног Комитета за демократију Уједињених нација. Међународни је преговарач у четрдесетак конфликта широм света. Врсни је познавалац историје Балкана. Аутор је више од 100 књига у области мира.

⁴ Детаљније о томе може се видети у: Сакан, М: Студије мира, НУБЛ, Бања Лука, 2008, стр. 71-74.

очити конфликт је видљив и јасно препознатљив. И један и други се могу решавати преговорима и на миран начин.

Решавање конфликта може се одвијати у два смера: ка миру, на миран начин или ка оружаном сукобу и рату, а преко њих поново ка миру.

Насиље је опаснија манифестација конфликта. Оно је „[...] присутно када се на људска бића утиче тако да њихова стварна соматска и ментална схватања буду испод њихових потенцијалних схватања [...] Ону врсту насиља у којој постоји актер који врши насиље називаћемо *лично* или *директно*, а насиље у коме такав актер не постоји називаћемо *структурално* или *индиректно*.“⁵

Директно насиље је карактеристично за сукобе и ратове, али и негативни мир. Његова основна карактеристика је у томе што је актер насиља познат и јавно експониран. Тако је, на пример, у античко доба било периода без ратова, али је насиље, укључујући и физичко насиље, над робовима стално постојало. Дакле, то није био прави мир. У најбољем случају то је био само негативни мир и то његова оштрија форма испољавања.

Структурно насиље је знатно сложеније. Оно је уграђено у саме институције и односе у друштву. Изражава се кроз разне облике репресије, доминације и дискриминације и ускраћивање основних права као што су економска, друштвена и политичка једнакост, осећање испуњености, личне вредности и слично. Структурно насиље је када једна категорија људи умире од глади, или кад су гладни; када пате од болести која се може лечити; када им се ускраћује образовање, становање, могућност за игру, подизање породице; када не учествују у управљању самим собом и слично. Оно најчешће функционише споро, али нагрiza људске вредности и људске животе. Тако, на пример, Ноам Чомски истиче да ова врста насиља представља „тихо убиство“. Од те врсте насиља данас умиру милиони људи, а њихове патње би могао зауставити само један мали део новца који се одваја за наоружање и војну опрему.

Термин *спор*, обично, означава застој у комуникацији двају или више субјекта (људи појединачно, друштвених група, држава, народа). Он, на изванредан начин, претходи сукобу, али постоји и могућност његовог превазилажења или елиминисања на миран начин. Тај термин највише је везан за судску праксу – судски спор. То је таква врста спора када се два или више субјекта налазе у конфликту, односно када сами не могу да усагласе различите интересе и настоје да то реше судским путем. Поред судског начина решавања спорова постоје и бројни други, помоћу неког трећег – од појединаца, обично неутралних људи, до међународних арбитража. Ако стране у спору не одустају од својих захтева онда спор прераста у сукоб, а супротстављене стране настоје да у њему учествују самостално или уз помоћ савезника.

За разлику од спора, *сукоб* је ситуација у којој најмање две стране теже циљевима чије је истовремено постојање тешко или немогуће. Његово постојање подразумева испуњавање три основна услова: (1) противници морају да сматрају себе колективним ентитетима; (2) бар један противник мора да буде незадовољан

⁵ Galtung, J.: Violence, peace, and peace research, Journal of Peace Research 3, 1969, p 168-170.

стањем, односно треба да постоји невоља; и (3) бар један противник мора да дефинише циљ за отклањање невоље, која захтева да друга страна, која ће се највероватније томе одупрети, нешто промени.

У односу на елементе државе, односно подручје делатности, сукоби се могу класификовати на: друштвене, политичке, економске, оружане (војне), технолошке, партијске, идеолошке, религијске, цивилизацијске, расне, правне, националне, културолошке и друге.

3. Бруталност рата

*„Рат је слатак ономе ко га није искусио, али када се искуси,
он је извор страха, доносилац беде и
непријатељ зреле младости.”*

Пиндар

Рат је једна од највећих опасности по живот и здравље људи. Историјска искуства указују на чињенице да је свет био, и још је, једно велико људско разбојиште и да је несигурност човека и даље присутна. Рат је био саставни део целокупне људске историје. Он је и данас присутан у многим народима и цивилизацијама са неупоредиво већим последицама. Тако је, на пример, само у првих 85 година 20. века вођено 207 ратова у којима је изгубљено 78 милиона људских живота, а у периоду од 1945. до 1982. године човечанство је преживело само 26 дана без рата. Само у Првом светском рату погинуло је 12 милиона бораца и три милиона цивила, а у другом – 17 милиона бораца и 12 милиона цивила. Губици у првој четвртини 20. века су премашили укупне губитке у свим претходним ратовима. У локалним ратовима који су вођени од Другог светског рата до 1985. године било је четири пута више жртава него у оним који су вођени од почетка 20 века до Другог светског рата.

Сукоби и ратови на Балкану у последње две деценије, а нарочито на просторима бивше СФРЈ, произвели су, такође, бројне додатне проблеме и последице несагледивих размера. На Балкану је пре двадесет година постојало шест самосталних и, у политичком и економском смислу, релативно стабилних држава. Оне су функционисале у релативно стабилзованом миру и у добрим међусобним односима. Међутим, динамичне геополитичке промене у централној и источној Европи, снажно су утицале и на целокупан балкански простор. У скоро свим државама Балкана долази до наглих преокрета и промена друштвено-политичког система. Нарасле унутрашње супротности у СФРЈ довеле су до грађанског рата на националној и верској основи. Уместо једне самосталне и економски веома стабилне државе, на просторима СФРЈ формирано је шест држава са бројним економским националним, социјалним и другим проблемима.

Ратом и сиромаштвом су погођене све категорије људи, а нарочито избеглице, пензионери, млади брачни парови, хендикепирани, национално мешовите породице и велика групација незапослених људи. Велики број избеглица и привремено расељених и данас живи ван својих домова у импровизованим и неусловним објектима на ивици људске егзистенције и достојанства, без наде за

повратак на своја огњишта. Када се свему томе додају и психолошке тешкоће и трауме, као и бол за изгубљеним животима, затим рањеним и несталим члановима породице, онда се закључак о моралној кризи и апатији великог дела народа на том простору намеће сам по себи.

Историјско наслеђе и бројни нерешени проблеми који су настали формирањем нових држава и даље представљају огромну препреку на путу успостављања мира, толеранције и економске сарадње.⁶ Од наведених шест новоформираних држава на просторима бивше СФРЈ, само су се две државе, Македонија и Црна Гора одвојиле ненасилним путем. Македонија је избегла рат у процесу одвајања од СФРЈ, али јој се он догодио унутар државе између словенских Македонаца и припадника албанске националне мањине. Србија се није одвајала ни од кога, али је рат није мимоишао. Поред унутрашњих сукоба на Косову и Метохији Србија је била жртва оружаног напада 17 најразвијенијих земаља Америке и Западне Европе. Стварање Словеније као самосталне државе, а нарочито Хрватске и Босне и Херцеговине са два ентитета, пратили су жестоки међунационални ратови са бројним последицама и нерешеним проблемима. Уопштено посматрано, процеси на Балкану одвијали су обрнутим смером у односу на глобалне светске и европске токове и тенденције. Уместо укрупњавања држава и стварања регионалних интеграционих процеса, асоцијација и организација, дошло је до парцијализације и сепаратизације тог јединственог простора у геополитичком, економском, културном и другом смислу. Уместо слободног протока људи, роба и капитала на том јединственом простору појавио се велики број неуређених граница, граничних прелаза и пунктова који представљају огромну потешкоћу легалном транзиту и укупној економској интеграцији. С друге стране, такво неуређено стање постало је веома погодно тло за трговину људима, шверцовање дроге и оружја, као и за међународни тероризам.

Табела: Губици на просторима бивше СФРЈ

Сукоб	Укупно
Рат у Словенији (1991)	61
Рат у Хрватској (1991 - 95)	21.084+27
Рат у Босни и Херцеговини (1992 - 95)	97.207+213
Косовски рат (1998 - 99)	14.952
Прешевски сукоб (1999)	29-64
Сукоб у Македонији 2001.	147-225
УКУПНО:	133.720-133.833

Извор: http://sh.wikipedia.org/wiki/Ratovi_u_bivsoj_Jugoslaviji

⁶ Толеранција је “спремност да се саслуша човек који има другачије мишљење о истој ствари, да би се у његовом мишљењу открили садржаји који могу да допринесу да се два мишљења приближе, исправе, допуне и изразе у облику који ће да задовољи обе стране». (Шушњић, Ђ: Дијалог и толеранција, Чигоја, Београд, 1997, стр. 14)

Процењује се да је само на просторима бивше СФРЈ погинуло око 140.000 људи, а ратних инвалида је неколико пута више (подаци у табели). Карактеристични примери масовних губитака су у: Сребрници, Скеланима, Пакрачкој пољани, Пакрацу, Медачком цепу, Вуковару, Сарајеву, Книнској крајини, избегличким и војним колонама, у касарнама ЈНА, на Косову и Метохији и слично. Губици људских живота настављају се и после рата од неексплодираних и неуништених минско-експлозивних средстава где страдају невини људи: пољопривредници, шумски радници, деца, али и професионалци који раде на разминурању и уништавању тих система оружја. Рачуна се да је у том рату било око четири милиона избеглица. Присутна су и огромна разарања и рушења, губици у привреди, али и мржња, криминал, ратно профитерство, бандитизам и тероризам.

Рат, на жалост, доноси разне болести, трауме и људске патње. Није само реч о инвалидима рата, рањеницима и оболелим од тежих болести проузрокованим непосредним ратним дејствима. Реч је, пре свега, о оним обољењима становништва која се јављају после рата. То су, првенствено, психичке трауме, које се јављају као последица непосредних доживљаја, губитака најмилијих, утисака и сећања. Оне су нарочито изражене код деце која су, често били сведоци убијања и зверства над родитељима, браћом и сестрама, а појединци су и сами убијали. Ти утисци никада не ишчезавају из њихове психе. Многи од њих су изгубили своје најближе рођаке и пријатеље које не могу прежалити. Ако се свему томе додају и трауме изазване губитком материјалних добара, завичаја, животиња, биљака и слично, онда се лако може закључити да су последице рата по здравље људи тешке и трајне. Оне нису карактеристичне само за учеснике у рату већ и за будуће генерације које тај рат нису ни виделе – оне се уносе у гене људи.

Експлозије убојних средстава великих калибара, поред непосредног ударног дејства, изазивају и оштећења чула (нарочито вида и слуха) и бројне психолошке сметње и трауме код људи и животиња. Гранате са осиромашеним уранијем остављају загађења која вековима и миленијумима трују људе, земљу и атмосферу. Периода полураспада уранија 238 којим су пуњене те гранате је 4,5 милиона година, а последице су катастрофалне. Последице су присутне и код будућих генерација где се појављују бројне деформације; рађају се деца без очију, екстремитета и слично.

Поред наведеног, постоје бројне *друге врсте друштвеног угрожавања* међу којима разне врсте болести, тероризам, трговина наркотицима и људима, корупција, организовани криминал и разне врсте злостављања и насиља (сексуалног, физичког, емотивног и психичког, друштвено економског и др.), заузимају веома значајно место. Постоји и такозвано структурно и виртуелно насиље које значајно доприноси општој нестабилности и несигурности људи и које највише погађа неразвијене земље и најсиромашније слојеве људи.

Рат, дакле, представља веома негативну појаву коју разумни људи и народи требају избегавати. Он кошта веома много – много више од непосредних губитака у људима и материјалним добрима. Рат кошта и оно што он спречава да се уради и заради. Није у питању само губитак младих људи, него и будућих генерација услед прераних губитака тих младих живота. У питању је угрожавање, па чак и губитак, свега онога што је остварено током развоја цивилизације у: науци и филозофији,

привреди, култури, музици и плесу, сликарству, спорту, заштити и слично. Зато ни једна генерација не сме дозволити његову појаву и ескалацију. Рат је могуће избећи под условом да људи то искрено желе и ако се у томе активно ангажују, поготово владајуће структуре у државама и међународној заједници.

4. Предности мира и културе мира

*„Нико, наиме, није толико луд да пре изабере рат него мир,
јер у миру деца сахрањују очеве,
а у рату очеви децу.”*
(Херодот);

„Под појмом мир подразумева се појава у развоју људског друштва коју карактеришу процеси и односи сарадње; толеранције; међусобног договарања; релативне равноправности; решавања супротности и сукоба на миран, цивилизован начин; и слободног испољавања појединаца и друштвених заједница и удружења.”⁷ При томе се под сарадњом подразумева процес у коме радње појединаца и група, из којих се тај процес састоји, једна другу допуњују идући истим смером и водећи истим резултатима. Међусобно договарање је, такође, значајан део специфичне разлике дефиниције мира. Сви проблеми, без обзира на њихову тежину и сложеност треба да се решавају путем међусобног договарања на обострану корист. Релативна равноправност је услов свих договарања и споразумевања. Под тим појмом се подразумева такав процес у коме сви актери мира могу доћи до пуног изражаја у решавању проблема. Односи људи у том процесу не могу бити апсолутно равноправни зато што општи услови и почетне позиције нису исти за све актере у изградњи мира. Апсолутна равноправност, дакле, не постоји, али је суштина у томе да сви актери мира у том процесу буду на одређени начин стимулирани у складу с општим условима и почетним позицијама. Потреба да се све супротности и сукоби решавају на миран и цивилизован начин произилази из самог значаја очувања мира. У миру сви добијају, а у рату сви губе. Мир је основни предуслов слободног испољавања појединаца и друштвених заједница и удружења, као и просперитета човечанства уопште.

Мир није ни једностран, ни једноставна, ни потпуно циљно усмерена друштвена појава. Мир није једностран појава зато што у њему учествује велики број субјеката са различитим интересима и циљевима. Конкретније речено, сви учесници у миру имају један јединствен глобални циљ, а то је очување и развој тог мира. Постоје, међутим, и други посебни и појединачни циљеви, односно циљеви одређених група људи и појединаца, који се, у принципу, разликују од циљева других група људи и појединаца. Конкретније речено, постоји сукоб циљева који је скоро неизбежан у сваком сложенем, вишеслојном друштву, али сукоб циљева није исто што и насиље. Сукобе циљева, или боље речено, разлике у парцијалним циљевима, није могуће у потпуности елиминисати, нити је то задатак иринологије и субјеката који у тој науци раде. Основни задатак субјеката у области мира је да изналазе компромисна решења и да спрече решавање тих разлика насилним путем. Усаглашавање разлика, дакле, представља веома сложен процес који није могуће

⁷ Сакан, М: Студије мира, НУБЛ, Бања Лука, 2008, стр. 198.

решити ако учесници у том процесу нису спремни на компромисе, договоре и одустајање од радикалних и максималних захтева. Донета компромисна решења би, такође, требала бити прихватљива за све субјекте у области мира.

Мир је, дакле, један од основних услова за слободан живот, стваралаштво и напредак појединаца, група људи, држава и човечанства у целини. Мир је битна вредност која је истовремено и услов појединачних, групних и општих друштвених и културних вредности као што су слобода, правда, једнакост, образовање, уметност и слично.⁸ Мир је, дакле, услов свих других вредности које се међусобно допуњавају и развијају у различитим модалитетима и условима, али и те, друге, вредности, повратним утицајем, утичу на стабилност и хуманизацију мира.

Мир, као вредност, сам по себи није довољан. Врхунска вредност у систему вредности је сам човек који својим деловањем утиче на развој мира и других вредности, али истовремено и мир као вредност, као и све друге вредности, повратним утицајем, одређују и самог човека као рационално биће и биће праксе, слободе и разума – без турства, замки и насиља. Човек, дакле, јесте највиша вредност, али само онда ако се потврђује радом на питањима слободе и мира и других вредности које оплемењују живот и отварају перспективе за бољу будућност. Конкретније речено, средишња категорија у систему вредности је учење о смислу и вредности самог живота. Све друге вредности: морал; правда; образовање; култура; и слично, имају смисла онолико колико отварају перспективе живљења и колико умножавају богатство садржаја тог живљења. И сам човек, дакле, повратно делује на вредности и бори се за те вредности. Бројни су примери у људској историји, записани и опевани, о томе да живот нема смисла уколико је изложен тиранији и уколико не представља борбу за вредност, односно борбу за културу мира.

Човеку и човечанству, дакле, јесте потребан мир, али не било какав. Мир по сваку цену: понижавајући, поробљавајући, експлоататорски, турски, гажења достојанства људи и народа и мир у коме не постоји слобода стваралачког и културног испољавања, човеку и човечанству није потребан. Такав мир, ако је и могућ, није вредан. Човеку и човечанству је потребан мир који их ослобађа турства и разних предрасуда, мир који омогућава стваралаштво и увећава укупне моћи човека, а те моћи, повратним утицајем, уздижу и њега самог, сваког човека, као свесно и рационално биће. Конкретније речено, човеку и човечанству је потребан мир који омогућава ослобађање од свих облика поробљавања и сиромаштва, социјализацију људске личности и креативност човека.⁹ Такав мир представља општу вредност која је услов свих других вредности и стваралаштва човека.

У културном стваралаштву на плану мира потребно је да се ангажују сви људи. То подразумева потпуну слободу испољавања и општу сигурност, без рата,

⁸ Под појмом вредности уопште подразумева се скуп општих уверења, мишљења и ставова о томе шта је исправно, добро или пожељно, а што се формира и усваја кроз процес социјализације. (Коковић, Д.: Пукотине културе, друго измењено издање, Прометеј, Нови сад, 2005.)

⁹ Марковић, М.: Хуманистички смисао друштвене теорије, ...стр. 19-20.

разних видова експлоатације и туторства, спутавања стваралаштва и угрожавања сигурности човека. Култура мира је истовремено и значајан елемент мира. Она ће према Хашком апелу за мир бити „постигнута када сви грађани света схвате глобалне проблеме, када буду способни да реше конфликте и да се ненасилно залажу за остваривање правде, када буду живели складно међународним стандардима људских права и једнакости, када буду научили да цене културну разноликост, поштују планету Земљу и једни друге.“¹⁰

Нарочито је значајно ангажовање жена које, према мишљењу бројних теоретичара мира, имају нарочиту улогу. У суштини, оне су генерацијама биле градитељи мира у оквиру породице и заједнице. Њихова улога нарочито долази до изражаја у последњим деценијама када се масовније појављују у јавном животу. Њихово активније учешће у културном животу и природна склоност ка миру значајни су елементи који доприносе култури мира и миру у свету уопште. Судаћи на основу тих показатеља и тенденција, може се са високим степеном поузданости закључити да ће њихова улога у будућности бити још значајнија. У вези с тим, Елиз Баулдинг у својој књизи *Жене у двадесетом веку* истиче; „Жене су сада слабе, али постаће јаче у будућности када се више пажње буде посвећивало вештинама повезивања. Потребна је много ближа сарадња међу женама, научницима и активистима да би се развиле нове заједнице...Оно што жене имају јесте потенцијал за алтернативни начин расуђивања, али то се мора подстицати и вежбати.“

Друга друштвена група која може значајно унапредити културу мира и мир уопште јесте омладина. Она има нарочито изражен такмичарски дух који је потребно усмерити у смеру мировног покрета. Омладина, дакле, свој идентитет треба тражити у оквиру борбе за мир и на том плану је потребно афирмисати њихове склоности и такмичарски дух, укључујући и снажан утицај на актуелну политику и политичку елиту уопште.

5. Политичка елита и култура мира

“Праву владу у друштву могу чинити само људи од разума, правде, части, принципа, људи од карактера, којима не треба људских закона. Чим врхове друштва заузму ниски, обични људи, сирове душе, тромих мисли, прљавих осећања, настаје поквареност, опадање и пропадање.”

Божидар Кнежевић

Политичка елита, нарочито она на власти, усмерава целокупан развој и просперитет друштва. Она одређује општу оријентацију економског, културног, научног, дипломатског и другог развоја. Она ствара све услове за достојанствен живот грађана у слободи и миру. Избегава рат по сваку цену, али ако до њега ипак дође, она вештом дипломатијом настоји да створи услове за преговоре и обезбеђење мира. Истовремено политика сноси и последице сопствених одлука и поступака. Стога је, за научно објашњење периода мира и рата, веома значајно сагледати поступке политичке гарнитуре на власт, чак и у опозицији.

¹⁰ http://www.dadalos.org/frieden_bih/grundkurs_2.htm

Конкретније речено, подручје интересовања политике односи се на *проблеме*: усаглашавања интереса и односа унутар државе и државе са другим државама и политичким заједницама и организацијама; управљања државом и другим структурама друштва; политичког организовања; вођења мирољубиве државне политике; економског развоја и сарадње; унапређења међународних односа; регулисања и уважавања норми домаћег и међународног права; спречавање и уклањање хегемоније у међународним односима; израде образовних програма и едукације становништва; управљања кризама и превенције сукоба; борбе против расизма и нетрпељивости према другим народима; борбе против тероризма, трговине људима, злостављања деце, трговине оружјем и дрогом, корупције и превара; унапређења начина опхођења и понашања; изградње морала; очувања заједничких вредности, интереса и независности; јачање демократије; поштовање људских права и основних слобода; унапређење културне делатности и сарадње; регулисање запошљавања, социјалне заштите и једнакости мушкараца и жена; заштите животне средине; реализације конкуренције на здравим основама; подизања нивоа и квалитета живота; и слично. У предметну област политике сврставају се и процеси и актери одлучивања и околности у којима се те одлуке доносе; процеси и субјекти који реализују државне, регионалне и међународне споразуме у смеру успостављања и одржавања мира; мировне институције; субјекти и активности и вези са успостављањем демилитаризованих зона; ангажовање снага за успостављање и одржавање мира и слично. Политика је, дакле, обавезна да обезбеди мир који подразумева потпуну слободу испољавања, без рата, разних видова експлоатације и турства, спутавања стваралаштва и угрожавања сигурности човека.

Слобода стваралаштва и општа сигурност би, дакле, требали бити стални пратиоци мира и културе мира, али то увек није могуће. Мир може бити и сам несигуран – нарочито за поједине људе, друштвене групе и државе. У миру се може и робовати. У миру се могу развијати и сви облици варварства и вандализма, али такав мир мора бити предмет борбе – борбе против њега, односно борбе за културу мира. Истински мир подразумева слободу, хуманизам, толеранцију, солидарност и право на различитост. То су битни елементи мира које би свака модерна држава требала да обезбеди својим грађанима. Држава која грађанима не обезбеђује те елементе, нема правих циљева који је оправдавају. „...прави рушитељи јавног мира су заиста они који у слободној држави хоће да униште слободу мишљења и културног стваралаштва које ништа не може да угуши.“¹¹ А, без слободе мишљења, стваралаштва и мира уопште нема ни политичке стабилности у држави.

Трагање за миром и културом мира у области политике, као и у свом другим областима, подразумева, у првом реду, рад на изградњи сопствене личности у складу са стандардима, принципима и моралним нормама одређеног доба. Конкретније речено, потребно је, на личном плану, изградити однос са самим собом и у интеракцији са другима. Затим је потребно изграђивати одговорност за коректно понашање на функционалним дужностима и способност за организовање других људи и њихово придобијање за ангажовање на плану успостављања и

¹¹ Спиноза Де Б.: *Теолошко-политички трактат*, Култура, Београд, ...стр. 190.

одржавања мира. Потребно је, дакле, првенствено поради на изградњи телесне, менталне, емоционалне и духовне димензије сопствене личности, а касније ту позитивну енергију преносити на друге људе. Мир прво долази изнутра из самог човека и зато је, како је Даг Хамаршелд истицао, племенитије „предати се потпуно само једној особи него марљиво радити на спасавању маса“¹² које неизграђена особа може да уништи.

Конкретније речено, сваки човек уопште и субјект политике посебно треба да поседује компас који ће му стално указивати на смер којим се треба кретати. А, тај смер су божије и људске вредности до којих је цивилизација достигла. У супротном, ако тај компас не постоји или се игнорише људи се прво сукобљавају сами са собом, околином, моралним и правним нормама и завршавају на маргинама живота. То се нарочито могло видети у последње две деценије на просторима екс-Југославије када су бројне људске вредности игнорисане од стране појединаца и друштвених група. Људи су преко ноћи стицали огромна материјална богатства, најчешће на туђој невољи, а касније су и сами доживљавали несреће. На то указују и бројна убиства и самоубиства као последица недовољне оријентације у простору и времену и срљања у безизлазну ситуацију.

Трагање за миром и културом мира нарочито је значајно на Балкану где постоје бројне противречности и разлике у породичном васпитању; образовању; веровању; култури; традицији; обичајима; припадности одређеној социјалној, националној, етичкој и политичкој групацији, окружењу (регионалном и међународном) и слично. Успостављање, развој и одржавање мира, поред осталог, подразумева комплексно схватање свих наведених разлика и комплексну едукацију и акцију на плану разумевања разлика и елиминације противречности. Не постоји, дакле, чаробни штапић који би решио све нагомилане проблеме, нити постоје строго дефинисана правила за успостављање мира. Потребна је енергична активност свих субјеката појединаца до међународне заједнице, на широком плану едукације људи у смеру успостављања и одржавања мира.

Основни предуслов за успостављање и одржавање мира, дакле, је уверење да је он могућ. Али, мир је могућ само у ситуацијама када престане мржња и жеља за осветом и када се решавању конфликта приступи ненасилно; без претње силом, уз уважавање правних норми и људских права. Конфликти нужно постоје, али их је потребно схватати као покретаче друштвених промена и решавати цивилизовано – ненасилним путем. У супротном, ако се конфликти посматрају као сметња и претња и ако се игноришу онда они постају кочница друштвеног развоја и напретка и потенцијална опасност по мир. Дакле, потребан је толерантан и цивилизован приступ. „Реци ми како се понашаш током конфликта, а ја ћу ти рећи колико си цивилизован“ – каже истакнути научник у области мира Јохан Галтунг.

Хронолошки посматрано, трагање за миром подразумева: успостављање мира, сагледавање узрока рата, отклањање последица, перманентно образовање и борба за квалитет живота, предвиђање сукоба и предузимање мера на плану њиховог спречавања и превазилажења, као и на смањењу последица сукоба.

¹² Цитирано у: Кавеј, Р. С.: Принципи успешног лидерства, Пословни систем „Грмеч“ – „Привредни преглед“, Београд, 2000, стр 62..

Потребно је, дакле, *прво успоставити мир*, али не било какав, већ праведан и прихватљив за све стране у сукобу. Уколико се успостави неправедан мир, оштећена страна ће стално настојати да ту неправду исправи. Ако то не успе мирним путем, она ће то, у одређеним условима, покушати да реши оружаном сукобом. А, латинска пословица каже *sivis pacem, para belum* (мир помоћу силе раван је рату).

Следећа активност односи се на комплексно *сагледавање узрока* рата. Иницијатори рата су они који су прекршили норму међународног ратног и хуманитарног права (извршили геноцид, ратне злочине, злочине против човечности), без обзира на националну, верску и другу припадност и функцију коју обављају, требају бити приведени правди.

Отклањање последица рата, такође, представља веома значајну активност на путу успостављања и одржавања културе мира. Све последице, наравно, није могуће отклонити. Није могуће надокнадити људске губитке, нити је могуће решити бројне економске проблеме. Такође није могуће присилити људе да забораве људске и материјалне губитке, али је могуће утицати на њихову свест и стварати убеђење да је мир основни услов за опстанак и одржавање човека као рационалног, хуманог и делатног бића. Могуће је, дакле, утицати на стварање поверења међу људима, али не вештачког, већ истинитог које ће допринети отклањању последица и одржавању мира. Људи се морају суочити с истином и страхотама рата, без улепшавања стварности јер је то основни предуслов превазилажења мржње и жеље за осветом, као и за стварање међусобног поверења и уважавања.

Следећа значајна активност је *перманентно мировно образовање*. Није само реч о образовању у школи, већ о укупном образовању од породице до међународне заједнице и обрнуто. Такође, није само реч о специјалним програмима мировног образовања, мада су они веома битни, већ о мировном образовању као саставном делу свих активности и целокупног живота појединаца и људских заједница. У целокупном том процесу значајно место имају средства јавног информисања, хумане поруке политичке елите, представника хуманитарних организација и истакнутих појединаца – хуманиста. Тежиште у мировном образовању треба да буде на: истицању ужаса насиља и рата и стварању аверзије према насиљу, промовисању знања о супротстављању агресији уз минималне губитке, оспособљавању људи за дијалог и решавање конфликта, укидању предрасуда и негативних стереотипа о непријатељима, разбијању локалних оквира и промовисању тезе о категорији „грађанина света“, и развијању способности и самопоуздања људи као активних субјекта у решавању конфликта и изградњи мира.

Посебно је значајно у породици, у образовном систему, на масмедијима и у свим другим организацијама и институцијама инсистирати на сузбијању насиља и истицању позитивних примера на плану мира и културе мира. Потребно је, такође, оснивати разне курсеве и универзитете мира, али и стимулирати разне облике културног стваралаштва на том плану. Култура мира, подразумева и интензивније формирање музеја мира и чувања културних вредности и споменика посвећених миру. А, на једном споменику миру „Христос из Анда“ посвећеном

успостављању мира између Чилеа и Аргентине пише: „Пре ће се ове планине претворити у прашину него што ће народи Аргентине и Чилеа прекршити мир, за који су се, под ногама Христа Спаситеља заклели да ће да га чувају.“

У процесу одржавања мира веома значајно место заузима *предвиђање сукоба и предузимање мера на плану њиховог спречавања и превазилажења*. Противречности и сукоби у људској природи неминовно постоје. Оне постоје и као принцип дијалектике, али циљ дијалектичког мишљења није да их само констатује и оправдава као резултат заблуде, појмовне конфузије или сиромаштва језика. Откриће противречности треба да буде полазна тачка да се оне разреше и превазиђу, односно да се отклоне узроци њиховог настанка и евентуалне ескалације. Суштина проблема је, дакле, у томе да се предвиди могућност постојања противречности, да се предузму мере да до њих уопште не дође, а ако се ипак појаве да се правовремено и на најбезболнији начин елиминишу. Потребно је одређене кризе предвидети и њима управљати на начин који искључује оружане сукобе, односно убијање људи и разарање материјалних, културних и других добара. За промене нису потребни сукоби и катаклизме већ мала дела милиона људи који ће интензивно радити на одржавању и развоју мира.

Да би се заштитили од пожара људи су направили бројне осматрачнице, уградили алармне уређаје и комуникационе системе, разрадили бројна упутства и правила за превенцију, урадили приручне апарате за гашење искрица, варница и малих пожара и формирали одреде за брзе интервенције и гашење ватре. Људи су схватили да постоје навике које треба избегавати као што су, на пример, паљење грања по сувом времену, пушење у кревету, остављање свећа или неког другог отвореног пламена, неискључивање шпорета или других електричних уређаја који могу изазвати пожар. Такве врсте знања стичу се и у школи. Професионални ватрогасци се, такође, обучавају и увежбавају. Постоји, дакле, комплетан систем заштите од пожара, а слична је ситуација и са заштитом од поплаве, грома и других непогода. Када је, међутим, рат у питању ситуација је нешто измењена. Када нека држава, на пример, произведе неко модерно убојно средство, друга настоји да произведе још модерније које може убити више људи и нанети веће зло. Али, и даље се недовољно ради на превенцији и предузимању мера да до рата уопште не дође. Потребно је, дакле, ангажовати све субјекте, нарочито субјекте у области политике на плану превенције сукоба, одржавања и развоја мира. Ангажовање на плану мира је вештина коју треба научити исто као и читање и писање.

ЗАКЉУЧАК

Из наведеног се види да човеку прете бројне опасности од природе, али и од њега самог. Историјска искуства показују да су се људи, за разлику од других живих бића, масовно сукобљавали и уништавали. Човек, дакле, јесте склон агесији, али то није урођена појава и она се може сузбијати и преусмеравати у корисне сврхе. Сузбијање и елиминисање агесије и насиља је, дакле, основни предуслов за превазилажење рата и успостављање, развој и одржавање мира, а то је уједно и основни задатак политичке гарнитуре на власти и у опозицији.

Из наведеног се, такође, види да је рат веома негативна, ништећа и деструктивна појава коју разумни људи и народи требају избегавати. Он кошта веома много – много више од непосредних губитака у људима и материјалним добрима. Рат кошта и оно што он спречава да се уради и заради. Није у питању само губитак младих људи, него и будућих генерација услед прераних губитака тих младих живота. У питању је угрожавање, па чак и губитак, свега онога што је остварено током развоја цивилизације у: науци и филозофији, привреди, култури, музици и плесу, сликарству, спорту, заштити животне средине и слично. Зато ни једна генерација не сме дозволити његову појаву и ескалацију. Рат је могуће избећи под условом да људи то искрено желе и ако се у томе активно ангажују.

Рат је могуће избећи и на Балкану уопште и у Босни и Херцеговини посебно, где и данас постоје, бројне противречности и разлике у породичном васпитању; образовању; веровању; култури; традицији; обичајима; припадности одређеној социјалној, националној, етичкој и политичкој групацији, окружењу (регионалном и међународном утицају) и слично. На Балкану су, међутим, постојали и периоди мира из којих се могу извући драгоцене искуства у прилог будућег мира и толеранције. Балкан, као Европски субрегион је врело, не само сукоба и ратова, већ и њему својствених, правила, парадигми и норми толеранције и суживота етничких група, религија и народа. Тај простор дакле, у географском, економском и културном погледу представља компактно подручје у коме су народи живели, сарађивали и размењивали материјална и културна добра од античког доба до данас. На Балкану постоје и бројне и нераскидиве родбинске, културне, спортске и друге везе, и мешовити бракови – нарочито у државама које су биле чланице СФРЈ. На Балкану постоје извесне језичке баријере између појединих држава, али постоје и државе са идентичним или сличним језичким подручјем. На Балкану, као и у другим деловима света. Балкан; дакле, има и своју дубоку традицију и трагове вековима одржаваних, времену и простору прилагођаваних, међусобних односа. У тешким вртлозима живота, оптерећен вихорима циклично понављаних разарања, народи Балкана су, колико у име благодети мира, толико и нужде преживљавања, ратних и других невоља, унутар свеколике своје комплексности, стварали аутентично и потенцијално универзална упоришта међусобне сарадње, склада, родне, културне, па и духовне синтезе.

Наведено становиште, недвосмислено иде у прилог ставу да су мир и толеранција на Балкану и економски просперитет тог европског субрегиона могући и нужни. У том смислу, потребно је направити чврсту везу са античким добом – „врелом“ живота и супротставити се отвореним или скривеним, сталним и агресивним наступима моћних сила и спољних нападача. Такође је потребно напустити нетачно ризично и неправедно, провокативно и узнемирујуће становиште, да је Балкан извор сукоба, „буре барута“, предворје егзотике и дивљаштва, коме једино може помоћи „ширење западне културе“. Дакле, постоји веома чврст ослонац за успостављање и развој мира на Балкану и то би требао бити један од приоритетних задатака политичке елите на власти и у опозицији.

Литература

1. Бубања, П.: Филозофија мира, Научна књига, Београд, 1993,.
2. Бубања, П.: Педагогија мира, Одељење за културу мира, Крушевац, 2005.
3. Кавеју, Р. С.: Принципи успешног лидерства, Пословни систем „Грмеч“ – „Привредни преглед“, Београд, 2000.
4. Heffermehl (ur) S. F.: Peace is possible, International Peace Bureau, Oslo, 2000.
5. Коковић, Д.: Пукотине културе, друго измењено издање, Прометеј, Нови Сад, 2005.
6. Микић, Б. С.: Поглед на рат, Војна академија, Београд, 2003.
7. Мирковић, Т: Ратови у 21. веку, чланак, Војно дело бр. 6, Београд, 1998.
8. Попер, К.: У трагању за бољим светом, "Паидеиа", Београд, 1999.
9. Спиноза Де Б.: *Теолошко-политички трактат*, Култура, Београд.
10. Сакан, М: Студије мира, полемологија и иринологија, НУБЛ, Бања Лука, 2008.
11. Сакан, М: Наука о међународним односима, НУБЛ, Бања Лука, 2012.
12. Сакан, М: Геополитика у савременом свету, НУБЛ, Бања Лука, 2012.
13. Светска енциклопедија мира, Том I и II, Завод за уџбенике и наставна средства, Центар за демократију и Гутенбергова галаксија, Београд, 1999.

Интернет адресе:

<http://www.cultureofpeace.co>
<http://www3.unesco.org/manifesto2000>
<http://www.unac.org/francais/peacecp/vow/index.html>
<http://www.gmu.edu/academic/pcs/smoker.htm>
<http://www.unesco.org/cpp/uk/projects/elsaart.htm>
<http://www.haguepeace.org>
<http://ace.acadiau.ca/Peace/>
<http://209.238.73.41>